

Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü Üzerine

Caner Erkân

1. Giriş

1960'lı yıllardan itibaren artarak devam eden bir şekilde çevrenin en önemli gündem maddelerinden birisi hâline geldiği görülmektedir. Bu dönemde, dünyanın geleceğiyle ilgili bazıları oldukça karamsar olan çalışmalar yayınlanmış, bir baskı grubu olarak çevreci hareketler oluşmaya başlamış, çevreyi asıl ilgi alanı olarak gören çevreci partiler kurulmuş, çevrenin tek gündem maddesi olarak tartışıldığı küresel ve bölgesel düzeyde konferanslar düzenlenmiştir. Kısaca, 1960'lı yıllardan sonraki dönem, dünyanın dikkatlerinin çevreye yönlendirilmesi açısından oldukça önemlidir.

Yine, 1960'lı yıllardan itibaren başta ABD olmak üzere, birçok ülkede çevre, kamusal bir politika olarak ele alınmış ve çevrenin korunması ve geliştirilmesi için en üst düzeyde örgütlenmelere gidilmiştir. Çevre sorunları, genel olarak piyasa ekonomisinin bir başarısızlığı olarak görüldüğü için, bu yöndeki çözümler devlet düzeyinde aranmıştır.

Bu dönemde kurulan çevreci örgütlerin dünyanın geleceğiyle ilgili uyarıları ses getirmiş, birçok konuda kamusal politikalar oluşturulmuş ve hatta çevrenin kalitesinde önemli ölçüde iyileşmeler bile sağlanmıştır.

Çevre sorunlarının piyasanın başarısızlığı üzerine inşa edilmesi, komüniteryenler için bulunmaz bir fırsat olmuş, "çevre" etrafında geliştirdikleri politikalarla esasında piyasa ekonomisine yüklenmeyi amaçlamışlardır. 1990'lı yıllara gelindiğinde, eski Sovyet Bloku ülkelerinin de çevre sorunları açısından sorunsuz olmadığı görülünce, çevre sorunlarını devlet düzeyinde çözmeye eğilimi sorgulamır hâle gelmiştir. Aslında çevre politikalarının ilk gündeme geldiği yıllarda, piyasa merkezli çözümler de dile getirilmiş; ancak o dönemdeki genel havanın da etkisiyle adı geçen politika önerileri hakettiği ilgili görememiştir.¹

---

¹ Örneğin, İngiltere'de, 1972 yılında çalışmalarını bitiren Çevresel Kirlilik Üzerine Kraliyet Komisyonunun Üçüncü Raporu, esas olarak kamusal müdahalevi

1990'lı yıllar, piyasa merkezli çözümlerin olamayacağı yönündeki ideolojik engelin aşılmasındaki gelişmelere sahne olması açısından, önemli bir yere sahiptir. Sovyet Bloku'nun yıkılmasıyla ortaya çıkan gerçekler, küreselleşme süreciyle de birleşince, insanların hem çevrenin korunmasına yönelik kamusal politikalar hem de genel olarak çevreyle ilgili bilgilerinde hatırı sayılır ölçüde bir artış ve bu bilginin kalitesinde bir yükselme gözlenmiştir.

Küreselleşmeyle birlikte, artık, zaman ve mekân gibi insanlığın önündeki iki engelin birçok alanda önemli ölçüde aşılmış olduğu görülmektedir. Bu yöndeki gelişmeler, çevre sorunlarının da küresel düzeyde ele alınıp çözülebileceği yönündeki beklentileri artırmış; hatta bu yönde küresel çevre politikalarının hayata geçirildiği bile görülmüştür. Bunlardan birisi, Kyoto Protokolü olarak bilinen ve esasında küresel ısınmayı engellemeyi amaçlayan küresel düzeydeki çevre politikasıdır.

Bu yazıda, bütün bu süreç, farklı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılacak; komüniteryenlerin çevre üzerinden piyasa ekonomisine yönelik muhalefetine dikkat çekilecektir. Komüniteryenler bu muhalefeti, 1990'lı yıllara kadar, "çevre sorunları esasında piyasa ekonomisinin bir başarısızlığıdır" teziyle yürütmüştür. Nitekim, ulusal düzeyde çevreci partilerin özellikle 1980'li yıllarda önemli başarılar elde ettikleri görülmektedir. Ayrıca, bu dönemde, başka partilerin de çevreci görünmek için azami gayret sarfettiklerini belirtmek gerekir.

Bu yöndeki çabalar, doksan sonrası, küreselleşme süreciyle birlikte, küresel düzeyde uygulamaya konulması düşünülen politika-

lara kaymıştır. Nitekim, Kyoto Protokolü, bu çerçevede değerlendirilebilecek bir gelişmedir. İşte bu yazı, küresel ısınma üzerinden yürütülen tartışmaları, bir de bu gözle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Buna göre, sırasıyla, küresel ısınmanın gerçekten bir "sorun" olmadığı üzerinde durulacak; eğer küresel ısınma bir sorun olarak kabul edilse bile, bu sorunu aşmanın Kyoto Protokolü gibi temelde "emir ve kontrol yöntemi"ni benimsemiş bir yaklaşımla aşmanın zorluklarına değinilecek; hâlihazırda tartışılan çevre sorunlarının, esasında, küreselleşmeci çevreciler tarafından komüniteryen düşüncelerin dilendirildiği bâkir bir alan olarak görüldüğüne vurgu yapılacaktır. Sonuçta, çevre sorunlarının farklı ve daha rasyonel bir şekilde çözülebileceği bir alana, piyasanın müşevviklerine gönderme yapılacaktır.

2. Çevre "Sorunlar"ı Gerçekten Sorun mu?

Ünder (1996: 1), sorunu, "algılayan insanların rahatsız eden ve bu nedenle istenmeyen bir durum" olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla, sorun, ona göre, "belli bir nesnel durumla ilgili olarak kişilerin öznel değerlendirmelerine bağlı olarak onlarda beliren bir rahatsızlık"tır. Kısaca, aslında, sorun olarak gördüğümüz durum, öznel bir değerlendirmedir. Dolayısıyla, çevre "sorunlar"ı nitelenmesi, "evrensel" bir olguya işaret etmez.

Lomborg (2001: 63), komüniteryen çevreciler tarafından dile getirilen sorunların özetle dört ana başlık altında incelenebileceği iddia etmektedir. Buna göre, çevreciler, (1) doğal kaynakların tüketildiğini; (2) aşırı bir nüfus artışının olduğunu ve bunun da kıtlık sorunu yarattığını; (3) türlerin neslinin tükendiğini, ormanların ve balıkların yok edildiklerini; (4) havanın ve suyun sürekli daha fazla kirletildiğini ileri sürerler. Onlara göre, bütün bu gelişmelerin tek sebebi, insanların

öngörürken, komisyon üyelerinden ikisi, Wilfred Beckerman ve Lord Zuckerman sorunun piyasa merkezli çözümlerle aşılabileceğini ileri sürerek muhalif kalmışlardır. Blz. Beckerman (1990).

kendi etkinlikleridir. Bu da, bir anlamda, yine onlara göre, insanların kendi elleriyle kendi sonlarını hazırlaması demektir.

Bu tür felâket senaryoları, ilk defa, Roma Kulübü'nün *Büyümenin Sınırları (The Limits to Growth)* (1972), Paul Ehrlich'in *Nüfus Bombası (The Population Bomb)* (1968) gibi çalışmalarla gündeme gelmiştir. Ne var ki, bugün, bu endişelerin hiçbirisini haklı gösterecek bir delile sahip değiliz. O günden bugüne kadar, enerji üretiminin ve diğer doğal kaynakların arttığı; gıda üretiminin tarihteki en yüksek düzeyine eriştiği görülmektedir. Yine, bazı türlerin nesillerinin tükendiği, ancak bunların oranının önümüzdeki 50 yıl içinde (iddia edildiği gibi türlerin % 25-50'si değil) türlerin sadece % 0,7'sinin neslinin tükeneceği tahmin edilmektedir. Ayrıca, bu dönemde havanın ve suyun kirliliğiyle ilgili sorunların da abartıldığı görülmektedir.² Hatta bu yöndeki abartılı değerlendirmeler, Singer (2001: 1)'in da haklı olarak ifade ettiği gibi, iktisadî büyümenin durdurulmasının bir gerekçesi olarak ileri sürülmektedir.³

Komüniteryenler, çevre etrafında yürütükleri muhalefetle, bir taraftan iktisadî büyümeden vazgeçmemizi; diğer taraftan, katı bir otoriter ve totaliter yönetime hazır olmamızı beklemektedirler. Kuşkusuz, çevreyle ilgili sorun olarak ileri sürülen her konuda bazı karşı iddialar ileri sürmek mümkündür. Ancak, burada, sadece dünya nüfusunun aşırı büyüdüğü tezi üzerinden geliştirilen önerilere bakmak yeterli olacaktır.

Thomas Malthus, gıdanın aritmetik olarak artması karşısında, nüfusun geometrik olarak arttığını ileri sürmüştü. Aynı yaklaşım, 1970'li yıllardan itibaren Modern Malthuscular tarafından dile getirilmektedir. Hem

Malthus hem de onun günümüzdeki takipçileri, tahminlerinde yanılmışlardır. İnsanlar zenginleşip daha sağlıklı koşullarda yaşamaya başladıkça, ailelerin küçüldüğü ve zamanla nüfus artışının azaldığı görülmektedir. Bugün nüfus artış oranı % 1,26'dır. Bu oranın 2050 yılında % 0,46 ve 2100 yılında % 0 olacağı tahmin edilmektedir. Yani, Birleşmiş Milletler'in yaptığı hesaplamalara göre, dünyanın nüfusu, 2100 yılında, 11 milyar düzeyinde dengeye ulaşacaktır (Lomborg, 2001: 64).

Yeni Malhustçulara göre, nüfus artışının, kaynakların artışıyla uyumlu bir seviyeye indirilmesi gerekmektedir. Bu genel önermeden sonra, genel olarak nüfus artışının önlenmesini ileri sürenlerden, dünyanın kaldırabileceği ideal insan nüfusuna inilmesini ileri sürenlere kadar farklı önerilerle karşılaşmak mümkündür. Örneğin, James Lovelock'a göre, insan olmayan varlıkların ihtiyaçları da gözönüne alınarak insan denen varlığın ideal sayısı 500 milyona indirilmelidir. Bu ideal sayı, Arna Naess'e göre 100 milyondur (Ferry, 2000: 116). Yani, insanlık, oldukça insancıl (!) bir hedefe ulaşmak için, dünyanın nüfusunu bu sayılara çekmelidir. Bunun kolay olacağını; altı milyarlık dünya nüfusunun herkesin üzerinde uzlaşabileceği insancıl (!) bir yöntemle aşağı çekilebileceğini söylemek imkânsızdır.⁴

Oysa, belli bir yerleşmede, nüfusu besleyemeyecek kadar kaynak varsa, bunun iki türlü çözümünden sözedilebilir. Birincisi, yeni kaynaklar bulunması veya varolan kaynaklardan daha fazla verim elde etmenin yollarının aranması; ikincisi ise nüfusun azaltılmasıdır. İnsanlık, oldukça uzun bir süreden bu yana birinci seçeneği hayata geçirmeye çalışmaktadır. Gelir artışıyla birlikte, nüfusun

² Bütün bu iddiaları destekleyecek veriler ve bu verilerle ilgili değerlendirmeler için bkz. Lomborg (2001: 63-64).

³ Benzer bir yaklaşım için bkz. Soon et al. (2001: ix).

⁴ Aslında, bu tür önerilerin Hitlervari bir çözümü ima ettiği gözden kaçmamaktadır. Bu yöndeki bir tahlil için bkz. Ünder (1996: 276).

azalmaya başladığına yukarıda değinilmişti. Burada, nüfustaki azalışın “gönüllülük” esasına dayandığı söylenebilir. Ancak ikincisinde, yani nüfusun azaltılmasında, –eninde sonunda– “zor” esas olacaktır. Örneğin, günümüzdeki avcı-toplayıcı gruplardan elde edilen örnekler, bu toplulukların atalarının dünyanın her yerindeki çeşitli ortamlarda nasıl hayatta kalabildikleri konusunda önemli bulgular ortaya koymaktadır. Buna göre, “hem günümüzdeki hem de geçmişteki bütün avcı-toplayıcı gruplar, ellerindeki kaynakları ekosistemlerin kaldırabileceğinden daha fazla tüketmemek için, topluluklardaki insan sayısını denetim altında tutmuştur. Bu denetim, herkesin bildiği gelenekler sayesinde sağlanmıştır. Bu geleneklerin en yaygını, ikizler, bedensel engelliler ve kız çocuklarının bir kısmı gibi belirli çocuk topluluklarının öldürülmesi olmuştur. (1930’larda yapılan araştırmalar, İnuit topluluklarının kız çocuklarının yaklaşık % 40’ını öldürdüğü ortaya çıkarmıştır)” (Ponting, 2000: 21). Yine bu topluluklarda, “çocukların süttten kesilme sürelerinin uzatılması”, “hastalanan ya da topluluk için yük hâline gelen yaşlıların terk edilmesi”, nüfusu denetim altına almanın diğer yollarıdır.

Tarihin hiçbir döneminde, kaynaklar, insanoğlunun bütün istek ve arzularını karşılayacak ölçüde bol olmamıştır (kıtık sorunu). İnsanlık, ya kaynakları artırarak ve çeşitlendirerek ya da nüfusu azaltarak bu kıtık sorununu aşmaya çalışmıştır. Kuşkusuz bundan sonraki yıllarda da, örneğin enerji alanında kullandığımız bazı kaynakların tükenmesi gibi birçok “kıtık” sorunuyla karşılaşacağız. Burada, esasında “öznel” bir değerlendirme olan “sorun”u aşmanın yolu, insanları yok etmek değil, kaynakları daha verimli kullanmanın yollarını aramak veya yeni kaynaklar bulmaktır.

Özetle, 1990’lı yıllara kadar, çevre sorunları çerçevesinde, başta nüfus artışı olmak

üzere, çevre sorunları etrafında üretilen felâket senaryolarına sığınarak, otoriter ve totaliter yönetimlere kapı aralanmıştır. Çevre adına, hem iktisadî gelişme hem de siyasî gelişme çerçevesinde, insanlığın bütün kazanımlarını yok sayan bir üslup takip edilmiştir.⁵ Ne var ki, komüniteryenler çevreciler tarafından dillendirilen talepler, 1990’lı yıllarda farklı bir mecraya, küresel düzeye kaymıştır. Bunlardan birisi, Kyoto Protokolü’dür.

3. Komüniteryen Taleplerin Küresel Düzeydeki İfadesi: Kyoto Protokolü

Bugün gelinen noktada, çevreyle ilgili bazı nesnel durumların “sorun” olduğu; ancak bu sorunların ulusal sınırları aştığı, dolayısıyla çözümünün küresel düzeyde olması gerektiği ileri sürülmektedir (Wells, 1996: 185). Bu çerçevede, ozon tabakasının incilmesi, küresel iklim değişikliği, tropik ortamların yok edilmesi, “küreselleşen çevre sorunları” olarak nitelendirilmektedir (Kaplan, 1997: 43-48). Çevre sorunlarının küreselleşmesi, çözümünün de küresel düzeyde aranmasını beraberinde getirmekte, uluslararası bir dayanışmanın zorunlu olduğuna vurgu yapılmaktadır. Burada, sadece, küresel ısınma üzerinde durulacaktır.

3.1. Küresel Isınma Bir Çevre Sorunu mu?

Bu konuda, kabaca, iki tür yaklaşımın var olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisine göre, hâlihazırda kullanılan enerji kaynaklarından çıkan gazlar, yakın bir gelecekte, dünyanın bugünkünden daha fazla ısınmasına; dolayısıyla iklimle ilgili bir takım olumsuz gelişmelerin ortaya çıkmasına; örneğin, dünyanın ısısının artmasıyla birlikte buzulların erimesine, bazı sahillerin suyla kaplanmasına,

⁵ Çevrecilerin bu yöndeki kazanımları ortadan kaldıran talepleriyle ilgili önemli sayılabilecek bir eleştiri için bkz. Ünder (1996: 272-280).

vb. gibi gelişmelere sebep olacaktır (Kışlalıoğlu ve Berkes, 1997: 67-68). Yine bu yaklaşıma göre, dünyamız, bu olumsuz sürece girmiş ve bu sürecin etkilerini yaşamaya başlamış bulunmaktadır.

Bu konuda, ikinci bir yaklaşımın neredeyse kendisine hiç yer bulamadığı görülmektedir. Dünyanın hâlihazırdaki ısınması, olağanüstü bir olay değildir. Dünya daha önceleri de yer yer ısınmış ve soğumuştur. Bu durum, dünyanın en önemli özelliklerinden birisidir. Kısaca, iddia edilenin aksine, küresel düzeyde yaşanan ısınmanın olduğu söylenebilir; ancak bu durumun bir “sorun” olarak nitelendirilmesi, gerçeği yansıtmayacaktır.

Birinci yaklaşımı benimseyenlere göre, küresel ısınmanın önüne geçilmelidir; aksi hâlde, dünyanın, bugünkü iktisadî etkinlikleri belli bir düzeyden sonra kaldırma imkânı ortadan kalkacaktır. Dolayısıyla, kentsel yayılmanın (banliyöleşmenin), ormansızlaşmanın, kirlenmenin önüne geçilmelidir. İkinci yaklaşımı benimseyenler ise, endişe edilecek bir durum görmemekte, temelde iktisadî etkinliklere yöneltilmiş çözüm önerilerinin yeteri kadar gerekçelendirilmemiş olduğuna ve bu hâliyle adı geçen önerilerin insanları yanlış yönlendirdiğine dikkatleri çekmektedirler (Heberling, 2001: 12).

Acaba dünyamız ilk defa mı ısınmaktadır? Bu soruya “evet” cevabı vermek mümkün değildir. Bunun neden böyle olmadığını, Heberling (2001: 13) şöyle özetlemektedir: Çünkü dünyamız tarihsel süreç içerisinde sürekli ısınan ve soğuyan bir özellik göstermiş ve göstermeye de devam etmektedir. Örneğin, M.S. 700 ile 1400 yılları arası, bir küresel ısınma dönemidir. Bu dönemle ilgili dolaylı bulgular, o dönemin, bugünkünden 1,5 santigrat derece daha sıcak olduğu göstermektedir.

Bu dönemi takiben dünya tekrar soğumaya başlamış ve bu dönem, 19. yüzyılın ortalarına kadar sürmüştür.

Son 150 yıldır ise yeniden bir ısınma döneminde olduğumuz anlaşılmaktadır. Ancak bu dönem, 1940-1975 yılları arasında bir soğuma dönemiyle kesintiye uğramıştır. Hatta bu dönemde, birçok iklimbilimci tarafından yeniden buz çağına girdiğimize dönük tahminler yapılmıştır. 1975'ten sonraki dönemde, kesintiye uğrayan ısınmanın devam ettiği anlaşılmaktadır.

Özetle, dünyamız bazı dönemler ısınmakta, bazı dönemlerde de soğumaktadır. Bu sürecin yaşanmasında insan etkinliklerinin bir payının olduğu söylenebilir. Ancak bu sürecin daha önce hiç yaşanılmamış bir gelişme olduğunu söylemek, tarihle ters düşmek anlamına gelir. Çünkü küresel ısınma, bildik bir şeydir ve “doğal”dır.⁶ Hatta Heberling (2001: 13), belki de, hâlihazırdaki etkinliklerimizle, gelecekteki küresel soğumayı yavaşlatmış bile olabileceğimize işaret etmektedir. Burada, küresel ısınmayla ilgili iddiaların sorunlu yanlarından birkaçına değinmek yararlı olabilir.

(1) Küresel ısınmayla ilgili projeksiyonlar, bilgisayar modellemeleri sayesinde yapılmaktadır. Burada, bütün değişkenleri dikkate alan ve geleceği öngörebilen “araşsal bir akıl”dan söz edildiği açıktır (Anderson ve Leal, 2001: 159-160). Oysa, bugün dahi, özellikle iklim çerçevesinde, ileriye dönük sağlıklı tahminler yapmanın imkân dahilinde olmadığı bilinmektedir.⁷ Zaten, adı geçen model-

⁶ Bütün bu dönemlerdeki ilginç gelişmelerle ilgili geniş bilgi edinmek için bkz. Heberling (2001).

⁷ Bu yöndeki gelişmelerden elde edilen sonuçlar “kelebek etkisi” (*butterfly effect*) olarak kavramsallaştırılmış gözükmektedir. Edward Lorenz adlı bir bilim adamı uzun süre hava olaylarını önceden öngörebilmeyi amaçlamış; ancak sonuçta bunun hiç de kolay olmadığı sonucuna varmıştır. Onun vardığı sonuca göre, Brezilya'da bir kelebeğin kanatlarını çırpması, Teksas'ta bir kasırganın oluşmasına sebep olmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Gleick (2000: 1-29).

lerde, bütün değişkenler yer almadığı da bilinmektedir (Soon et al., 2001: 6).

(2) İklim değişikliğiyle ilgili tartışmalara bakıldığında, bu konuda, bilim adamları arasında bir uzlaşmanın varolduğu; dolayısıyla, küresel ısınmanın nasıl giderilebileceğiyle ilgili kafa yorulması gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu doğru değildir. Her ne kadar, küresel ısınmanın bir "sorun" olduğunu dillendirenler kadar seslerini duyuramamış olsalar da, küresel ısınma üzerinden yürütülen tartışmaların bir "tuzağ" olduğuna işaret eden bilim adamları da vardır. Bu yönde bir uzlaşmanın varolduğu izleniminin yaygınlaşmasının birçok sebebi vardır. Örneğin, Michaels ve Balling (2000: 211)'e göre, küresel ısınma konusunda bir kısır döngü vardır. Hâlihazırdaki bilimsel çalışmalar, kendilerinden önceki çalışmaları onaylamak için uğraşmaktadır. Bu stratejiyle devletin vermiş olduğu destek, bu yöndeki çalışmalara yönlendirilmektedir. Yeni kaynaklar, yeni çalışmalar ve yeni yayınlar demektir. Michaels ve Balling, Kamu Tercih Okulu'nun iddialarından da yararlanarak, devlet tarafından desteklenen kişilerin, terfi şanslarını güçlendirecek şekilde davranmaları için otomatik bir teşvike sahip olduklarını ileri sürmektedirler. Bu, kısır döngünün, yani birbirini tekrar edip durmanın sürmesini sağlamaktadır.

(3) Küresel ısınmayla ilgili veriler, örneğin, hava uyduları programları çerçevesinde elde edilen verilerle desteklenmemektedir (Singer, 2001: 1).

(4) Küresel ısınma çerçevesinde, deniz sularındaki yükselmenin bir delil olarak ileri sürülmesi de gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü denizler, Buzul Çağı'ndan sonra sürekli artış göstermektedir. Yapılan hesaplamalara göre bu yükseliş yılda ortalama 18 santimetredir. Bu erime sonucu, önümüzdeki 5 bin yıl içinde, deniz sularının seviyesi 6 metre yükselecektir. Bunu durdurma şansımız yok-

tur. Singer (2001: 1-2), insan etkinliklerinin bir sonucu olarak gelişmeyen bu olguyu, siyasetçilerin hâlâ görmezden geldiklerine işaret etmektedir.

(5) Küresel ısınmanın bir sorun olduğunu iddia edenler, ısınmayı "sorun" yapan sebebin "insan etkinlikleri" olduğunu vurgularlar. Burada, asıl vurgulanmak istenen, sanayileşme ve sonrasında yaşanan gelişmelerdir. Dolayısıyla, gözler, Batılı gelişmiş ülkelere çevrilmektedir. Oysa, yeni elde edilen bulgular, küresel ısınmanın kaynağı konusundaki bilgilerimizi önemli ölçüde değiştirecek gibi gözükmektedir. Örneğin, bu konu üzerinde çalışan dünyaca ünlü bilim adamı James Hanson, küresel ısınmanın kaynaklarıyla ilgili önemli bir bulgu elde etmiştir. Hanson'a göre, petrol ürünlerinden kaynaklanan küresel ısınma başka gazlarla dengelenmektedir. Küresel ısınmaya sebep olan ancak, başka gazlarla da dengelenmeyen bir gaz vardır ki, bu gaz "metan"dır. Hanson, bu gazın petrol ürünlerinden kaynaklanmadığına, esas olarak sığırlardan, sığır yetiştirmeden ve pirinç kültüründen kaynaklandığına işaret etmektedir (Singer, 2001: 2). Buna göre, küresel ısınmanın gelişmenin bir sonucu olduğu yönündeki önkabüllerimizi yeniden gözden geçirilmek zorunda kalacağız. Çünkü adı geçen etkinlikler, dikkatlerimizi, başta Çin, Hindistan olmak üzere, yoksul ve gelişmekte olan ülkelere yönelmemizi gerektirecektir.

3.2. Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü

Küresel ısınmanın varolduğunu ileri süren yaklaşımın, medyanın da yardımıyla geniş yankı bulmuş olması, Kyoto Protokolü gibi küresel düzeyde bir çevre politikasının gündeme gelmesini sağlamıştır.⁸ Bu Protokol,

⁸ Medyanın niçin bu tür bir yaklaşıma çanak tuttuğuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Jones (2001: x-xi).

Birleşmiş Milletler tarafından 1997 yılında onaylanmıştır. Protokol, sera gazlarında ve fosil yakıtların emisyonlarında bir indirimi öngörmektedir. Bu yazıda, Protokol'ün de- tay hükümlerinden ziyade, genel kabulleri ö- nemlidir.⁹ Protokol'e göre, küresel ısınma, insan etkinliklerinin bir fonksiyonudur. Di- ger bir ifadeyle, eğer küresel düzeyde bir ısınma varsa, bunun sebebi, kullandığımız arabalar, nükleer tesisler, fabrikalar, vb. gibi insan et- kinlikleridir. Yine Protokol'e göre, hâliha- zırda yaşadığımız küresel ısınma daha önce hiç yaşamadığımız (*unprecedented*) bir küre- sel ısınmadır (Heberling, 2001: 12).

Kyoto Protokolü, iki olgu (küresel ısınma ve insan etkinlikleri) arasında bir ilişkinin varolduğunu veri kabul edip küresel ısınma- nın nasıl giderilebileceğini ortaya koymakta- dır (Soon et al., 2001: 8). Bu ilişkinin varlığı bilimsel olarak ispatlanamamıştır; ancak, bu tür “önleyici önlemler”, son yıllarda yaygın kabul gören “ihtiyatlılık ilkesi”ne göre, “yal- nızca bilimin gerekli bulguları sağladığı du- rumlarda değil, sağlamadığı durumlarda da alınması” (Turgut, 1998: 311) gereken ön- lemlerdir.¹⁰

Genel olarak çevre politikaları ikiye ayrıl- maktadır: (1) Devletin müdahalesini öngö- ren “emir ve kontrol yöntemi”; (2) “piyasa merkezli çözümler”. Birincisinde devlet, çev- re kirliliği konusunda belli hedefler belirle- mekte, standartlar koymakta ve daha sonra bu hedeflerin ve standartların aşılıp aşılmadığını denetlemekte ve aşanları cezalandır-

maktadır. İkincisinde, çözüm piyasasının ken- di dinamiklerine bırakılmaktadır. Bu yakla- şımda, çevre vergileri ve harçları, çevresel olarak zararlı ürünlere uygulanan sübvansi- yonların azaltılması veya kaldırılması, çevre- ye duyarlı ürünlerin alınıp satıldığı yeni pi- yasaların oluşmasının önündeki engellerin kaldırılması (The Economist, 29 Eylül 2001: 88), mülkiyet haklarının belirginleştirilmesi gibi konular önplâna çıkmaktadır.

Bu sınıflandırma şunun için önemlidir: Kyoto Protokolü, esas itibarıyla, emir ve kontrol yöntemini benimsemiş gözükme- ktedir. Dolayısıyla, emir ve kontrol yöntemiyle ilgili eleştiriler sürülebilecek eleştirilerin he- men hepsinin muhatabı olacaktır. Dolayı- sı 'a, küresel ısınma bir sorun olarak kabul edilse bile, küresel ısınmanın azaltılması için önerilen çözümün, yani Kyoto Protokolü- nün en iyi yöntem olmadığı açıktır. Çünkü, çevre sorunlarının giderilmesinde emir ve kontrol yöntemi, farklı ülkelerde, farklı çevre sorunları çerçevesinde yaklaşık 30 yılı aşkın süredir uygulanmaktadır. Bu sürecin sonu- cunda, emir ve kontrol yöntemine yönelik birçok eleştiri gündeme gelmiş ve gelmeye de devam etmektedir. Burada, bu eleştiriler- den de yararlanarak, Kyoto Protokolü'nün zayıf noktalarının bir kısmına değinmek ya- rarlı olabilir.

(1) Her şeyden önce, sürekli revize edilse de, küresel düzeyde, kabul edilebilir kirlilik düzeyinin belirlenmesi mümkün değildir. Daha önce, coğrafi bilgilerle dünya bölgelere ayrılabilir, ona göre birtakım değerlendirmeler yapılabiliriyordu. Ancak bugün her şey yine her şeyle ilişkili olduğu; dolayısıyla, bu ilişkilerdeki ufak bir değişikliğin bütün ilişkileri etkilediği (kelebek erkisi) bilinmek- tedir. Ne var ki, dünyanın bu iç içe geçmiş- liğini biliyor olsak da, bugün itibarıyla, bu iç içe geçmişliğin bilgisine bütünüyle sahip ol- duğumuzu söylemek mümkün değildir

Çevre sorunlarının genel olarak abartılmasının sebepleri için bkz. Lomborg (2001: 64).

⁹ Protokol, sürekli değişikliğe uğramaktadır. Bu yön- deki gelişmeler ve Protokol'ün kirlililiğin düşürülme- siyle ilgili öngördüğü hedefler hakkında geniş bilgi edinebilmek için bkz. Goklany (2001: 67); Michaels ve Balling (2000: 199-208).

¹⁰ İlkeyle ilgili geniş bilgi için bk. Turgut (1998: 306- 340); ilkenin eleştirisi için bkz. Goklany (2001).

(Wells, 1996: 185). Bunu, belli bir otorite-nin veya kişinin yapmasını beklemek, rasyo-nel bir yaklaşım olmayacaktır.

(2) Kyoto Protokolü, maliyetli bir çevre politikası seçeneğidir (Michaels ve Balling (2000: 209). Bu, emir ve kontrol yöntemi-nin özelliklerinden birisidir. Nitekim, çevre sorunlarının ilk yıllarında, ABD’de bile so-run devletin müdahalesini öngören emir ve kontrol yöntemi içerisinde aranmıştır. Daha sonraki yıllarda, bu yaklaşımın çevrenin iyi-leşmesinde önemli katkılarının olduğu; an-cak bu katkıların büyük bir maliyetle birlikte hayata geçirildiği ortaya konulmuştur. Kısaca-sı, emir ve kontrol yöntemi, esas itibarıyla maliyetli bir çözüm yoludur. Bunun birçok sebebi bulunmaktadır (The Economist, 29 Eylül 2001: 87):

(i) Emir ve kontrol yöntemine göre, ilgili birim, örneğin Birleşmiş Milletler’in Kyoto Protokolü’nü yürütmekle görevli birimi, sade-ce kendisine verilen görev çerçevesindeki çevre sorunlarıyla ilgilenir. Ancak, bu arada, başka bir çevre sorunu ortaya çıkabilir. Bu sorun, adı ge-çen birime görev olarak verilene kadar, kendi hâline bırakılır. Çünkü bu birimi doğrudan ha-rekete geçirecek bir saik bulunmamaktadır.

(ii) Emir ve kontrol yöntemi çerçevesinde bir çevresel standart konulabilir; ilgili birim, bu standardın dünyanın her yerinde uygu-lanmasını isteyebilir. Oysa bu standart, yerel şartları dikkate almaz veya yerel düzeyde kir-liliği azaltmanın marjinal maliyetlerini hesa-ba katmaz.¹¹

(iii) Bir başka nokta da, ilgili birim tara-fından hayli sert tedbirlerin öngörülmesi ol-

ması, kirliliğin kötü bir şey olduğu, dolayısı-yla yok edilmesi/en az indirilmesi gerektiği dü-şüncesine dayanmaktadır. Oysa, insanların et-kinlikleri sürdükçe, kirlilik olacaktır. Önemli o-lan, kirliliğin optimal bir düzeyde olmasıdır.¹² Bunun emir ve kontrol yöntemiyle sağlana-mayacağı açıktır.

(3) Kyoto Protokolü’nün hedeflerine ba-kıldığında, aslında, gelişmenin yavaşlatılması ve hatta durdurulmasının amaçlandığı görü-lebilir (Singer, 2001: 1). Çünkü, hâlihazır-daki enerji seçeneklerine, çevreyi daha az kir-leten ve daha iktisadî olan bir enerji kaynağı eklenemediği sürece, gelişmekte olan ülkeler de gelişmelerini bu enerji kaynaklarıyla sağ-layacaklardır. Dolayısıyla, belli bir süre daha sera gazları ve fosil yakıtlardan kaynaklanan çevresel kirlenmenin devam edeceği açıktır (Michaels ve Balling, 2000: 209-210). Bu-günkü enerji kaynaklarının kullanımını ya-saklamak, açıkçası, sadece gelişmiş ülkeler i-çin değil, gelişmekte olan ülkeler için de bü-yük bir sıkıntı yaratacaktır.¹³

(4) Emir ve kontrol yöntemiyle ilgili baş-ka sorunlar da gündeme gelecektir. Her şey-den önce, süreç, büyük ölçüde siyaset tara-fından yönlendirilecektir. Bu da, bu yöndeki gelişmelerin, siyasî taleplere duyarlı olacağı anlamına gelir. Yine, her devletin küresel ısınmayla ilgili sağladığı verilerin ve bilgile-rin aynı kalitede olmayacağı açıktır (Wells, 1996: 29).

(5) Emir ve kontrol yöntemi, bürokratik yapılarda meydana gelen “patolojiler”in ta-

¹² Kirliliğin iktisadî boyutuyla ilgili geniş bir değerlen-dirme için bkz. Beckerman (1990).

¹³ Goklany (2001: 86), Bu Protokol’ün hayata geçiril-mesi durumunda, gelişmekte olan ülkelerin yaşayacak-ları sorunlara dikkatleri çekmektedir. Goklany (2001: 94), mecaz yoluyla, bu öneriyi getirenlerin iyi niyetli olabileceklerini; ancak, cehennem’in yollarının da iyi niyet taşlarıyla döşeli olduğunu hatırlatmaktadır.

¹¹ Sağlıklı bir çevre politikası geliştirebilmek için genel olarak maliyetlere ve özel olarak da marjinal maliyetle-re dayalı bir akıl yürütmenin nasıl geliştirilebileceği; ve bu akıl yürütmeye dayalı bir çevre politikasının nasıl oluşturulabileceği üzerine değerlendirmeler için bkz. Lee (2001a; 2001b; 2001c).

mamına maruz kalabilir. Bu da, küresel ısınmanın azaltılması yönündeki çabaların etkinliğini ve verimliliğini azaltacaktır.¹⁴

4. Sonuç

Küreselleşmenin çevre sorunlarının yeni bir çehreye kavuşmasında önemli bir yerinin olduğu açıktır. Devletler artık bazı sorunları tek başına çözemeyeceklerini, dolayısıyla uluslararası düzeyde bir işbirliği ve dayanışmanın gerekliliğini kabul etmektedir. Bu işbirliği ve dayanışmanın en somut göstergelerinden birisi, Kyoto Protokolü'dür. Temelde, dünyanın ısındığı ve bunun da insan etkinliklerinin bir sonucu olduğu varsayımına dayanan Protokol'e göre, yakın bir gelecekte, bu ısınmanın önüne geçilmesi için sera gazları ile fosil yakıtların emisyonlarını aşağıya çekmek gerekmektedir. Protokol, emir ve kontrol yöntemi yaklaşımını esas almaktadır.

Komüniteryenler, 1990'lı yıllara kadar, çevre merkezli politikalar çerçevesinde devletin müdahale alanını genişletmesi yönünde baskılarda bulunmuşlardır. Çünkü, bu dönemde, çevre sorunları piyasanın bir başarısızlığı olarak görülmüş; çözüm, piyasa dışında aranmıştır. Ne var ki, bu yaklaşım, eski Sovyet Bloku ülkelerinin dağılması ve küreselleşme olgusuyla birlikte etkisini yitirmiştir. Bir taraftan eski sosyalist ülkelerin hiç de diğer ülkeleri aratmayacak kadar ve hatta daha fazla çevreyi kirlettikleri görülmüş,¹⁵ diğer taraftan, küreselleşmenin etkisiyle bu yöndeki bilgilenme kaynaklarımız çeşitlenmiştir.

Bu iki gelişme, çevre sorunları çerçevesinde, küresel ölçekte müdahaleci çözümlerin

hayata geçirilmesini engelleyememiştir. İnsan etkinliklerinin bir sonucu olarak bir küresel ısınma sorunundan sözedilmeye başlanmış; bu ısınmanın önüne geçilmesi için gereken önlemler Kyoto Protokolü şeklinde formüle edilmiş ve insanlığın hizmetine sunulmuştur. Bu yazı, bütün bu iyi niyetli çabaların, aynı zamanda, insanlığın felâketini hazırlayabileceği yönündeki uyarılara dikkat çekmektedir. Protokol'ün, esasında, komüniteryen düşüncenin bir yansıması olduğuna; bu hâliyle çevrecilerin, insanlığı, "medeniyet" diye bir "hâsıla"dan sözediliyorsa, bunun tamamını reddetmeye varan "ilkel" bir tutuma doğru sürüklemek istediklerine (Ünder, 1996: 296) işaret edilmektedir.

İnsan etkinliğinin sürekli bir maliyetinin olduğunu; bunu yok saydığımızda, insanlığın hiçbir şey yapmadan öylece kalakalmasını istediğimizi unutmamamız gerekir. Emir ve kontrol yönteminin, insan etkinliklerinin maliyetlerini dikkate almada etkin ol(a)madığı artık bilinmektedir. Ulusal düzeydeki başarısızlıklar, küresel düzeye taşınmamalıdır. Çevrecilerin bilimsel verilere dayalı olmayan taleplerini hayata geçirmek; hatta bunu "sırf ihtiyatlı olma" adına yapmak; bireylerin, hayali "küresel yarar (*global interest*)"ın¹⁶ sunağında kurban edilmesi anlamına gelecektir.

Kaynakça

Anderson, Terry L. ve Ronald D. Leal, 2000, *Free Market Environmentalism: Revised Edition* NewYork: Palgrave.

Beckerman, Wilfred, 1990, *Pricing the Pollution*, London: The Institute of Economic Affairs.

¹⁴ Amerika örneğinde, emir ve kontrol yönteminin yüksek maliyetleriyle ilgili bir değerlendirme için bkz. Lee (2001d).

¹⁵ Birleşmeden önceki iki Almanya arasında, "çevre" etrafında yürütülen karşılaştırmalı bir değerlendirme için bkz. Dominick (1998).

¹⁶ Küresel menfaat adı altında, insanlara bir deli gömleğinin giydirilmek istendiği; bunun da apaçık bir "hayat tarzı" dayatması olduğu açıktır. Bu çerçevede çevre politikalarıyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Sagoff (1999).

Dominick, R., (1998), "Capitalism, Communism, and Environmental Protection: Lessons from the German Experience", *Environmental History*, Vol. 3, No. 3 (July 1998), s. 311-332.

Ferry, Luck, 2000, *Ekolojik Yeni Düzen*, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____, 2001, "Economic Man, Cleaner Planet", *The Economist*, 29 Eylül 2001, s. 87-88, 90.

Gleick, James, 2000, *Kaos: Yeni Bir Bilim Teorisi*, çev. Fikret Üçcan, Ankara: Tübitak Yayınları.

Goklany, Indur M., 2001, *The Precautionary Principle: A Critical Appraisal of Environmental Risk Assessment*, Washington, D. C.: CATO Institute.

Heberling, Michael, 2001, "Unprecedented Global Warming?", *Ideas on Liberty*, Mayıs 2001, s. 12-14.

Kaplan, Ayşegül, 1997, *Küresel Çerre Sorunları ve Politikaları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Kışlahoğlu, Mine ve Fikret Berkes, 1997, *Çerre ve Ekoloji*, İstanbul: Remzi Yayınevi.

Lee, Dwight R., 2001a, "The Problem of Environmental Protection", *Ideas on Liberty*, Nisan 2001, s. 44-45.

Lee, Dwight R., 2001b, "The Efficient Amount of Pollution", *Ideas on Liberty*, Mayıs 2001, s. 43-44.

Lee, Dwight R., 2001c, "The High Cost of Command and Control", *Ideas on Liberty*, Haziran 2001, s. 41-42.

Lee, Dwight R., 2001d, "The Problem of Environmental Protection", *Ideas on Liberty*, Mayıs 2001, s. 44-45.

Jones, Laura, 2001, "Foreword", *Global Warming: A Guide to the Science* içinde, Vancouver: The Fraser Institute, s. ix-xii.

Lomborg, Bjorn, 2001, "The Truth about the Environment", *The Economist*, 4 Ağustos 2001, s. 63-65.

Michaels, Patrick J. ve Robert C. Balling, Jr., 2000, *The Satanic Gases: Clearing the Air about Global Warming*, Washington, D.C.: CATO Institute.

Ponting, Clive, 2000, *Dünyanın Yeşil Tarihi: Çerre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*, çev. Ayşe Başçı-Sander, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

Sagoff, Mark, 1999, "Can Environmentalists be Liberals?", *Thinking Through the Environment* içinde, ed. M. S. Smith, London: The Open University, s. 242-251.

Singer, Fred, 2001, "Climate Change: From Rio to Kyoto", *The Liberty Briefing*, Sayı: 2, s. 1-2.

Soon, Willie, et al., 2001, *Global Warming: A Guide to the Science*, Vancouver: The Fraser Institute.

Turgut, Nükhet, 1998, *Çerre Hukuku*, Ankara: Savaş Yayınları.

Ünder, Hasan, 1996, *Çerre Felsefesi: Etik ve Metafizik Görüşler*, Ankara: Doruk Yayıncılık.